mimar.ist
Üç Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi • Yıl: 8 • Sayı: 29 • Güz 2008

Kentsel Tasarım Kuramı Dün, Bugün, Yarın

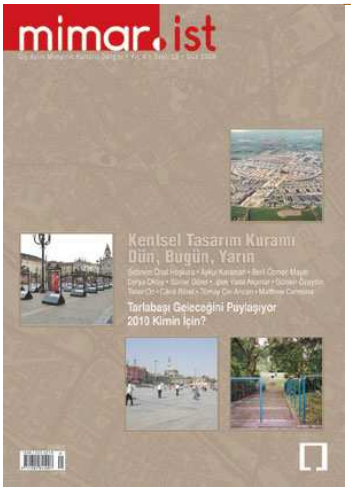
Şebnem Önal Hoşkara • Aykut Karaman • Beril Özmen Mayer
Derya Oktay • Sümer Gürel • İpek Yada Akpınar • Gülşen Özaydın
Taner Oc • Cânâ Bilsel • Tümay Çin Arıcan • Matthew Carmona

Tarlabaşı Geleceğini Paylaşıyor
2010 Kimin İçin?

2008/2
ISSN 1302-8219 29
9 771302 821907
7,50 YTL

mimar.ist Eylül 2008/3
ISSN 1302-8219

4 HABER / ETKİNLİK

Dünya Mimarları Torino'da Buluştu / *Deniz İncedayı* 4
UIA 2008 Altın Madalya Ödülü Sahibini Buldu: Teodoro Gonzales de Leon / *Rüksan Tuna* 7
Dam Notları... / *Hasan Çakır* 8

10 KÜTÜPHANE

Kilis Üzerine; Bir Kültür Envanteri'ne Övgü... / *T. Gül Köksal* 10
Abdurrahman Hancı - Yapılar / Projeler 1945-2000 / *Ahmet Tercan* 11
Mimarlıkta Tasarımın Ruhu / *Esra Fidanoğlu* 12

13 GÖRÜŞ

Bir Sergi Üzerine Görüşler: Tarlabaşı Geleceğini Paylaşıyor / *Nur Akın* 13
Şadırvan, Mimarlık ve İstanbul / *Gürhan Tümer* 15
Büyük Mimarlar: Oscar Niemeyer'in Zihninde Yolculuk / *Hazırlayan: Rüksan Tuna* 19

22 2010 İSTANBUL

2010 Kimin İçin? / *Korhan Gümüş* 22

24 İNCELEME

Depremden Etkilenebilir Bina Tahliye Sistemi ve Açık Alan Organizasyonu:
Avcılar Örneği / *Gül Yücel - Görün Arun* 24

31 DOSYA: "KENTSEL TASARIM KURAMI-DÜN, BUGÜN, YARIN"

Kentsel Tasarım Kuramı - Dün, Bugün, Yarın - ve İstanbul Yansımaları / *Şebnem Önal Hoşkara* 31
Kentsel Tasarım: Kuramlar, İlkeler, Roller / *Aykut Karaman* 34
Kent / Anti-Kent Senaryoları / *Beril Özmen Mayer* 43
Kentsel Tasarım ve Kamusal Alan: Kavram, Uygulama ve
Eğitim Bağlamında Değerlendirmeler / *Derya Oktay* 50
Kentsel Tasarım Eğitim Modellerinin Glocal Özellikleri Üzerine
Örnek Çalışmalar: Pakistan – Danimarka / *Sümer Gürel* 58
Bugün İçin Geçmiş: Prost Planı'ndan Günümüze, Politik Araç Olarak Kentsel Tasarım / *İpek Yada Akpınar* ... 61
İstanbul'da Kentsel Tasarım Yarışmalarına Bir Bakış / *Gülşen Özaydın* 68
Tarihî Kentsel Alanlarda Tasarım / *Taner Oc* 76
Eminönü Meydanı ve Çevresi Tarihî Kent Mekânının Başkalaşımı / Kentsel Tasarım Kuramları ve
Biçim-Bilim Yöntemleri İle Bir Mekânsal Çözümleme Çalışması / *Cânâ Bilsel - Tümay Çin Arıcan* 83
Söylence Haberciliği ya da Gerçek / *Matthew Carmona* 98

100 KENT

Kente "Çevre Yoluyla" Tutunmak
Avrupa Kentsel Şartı İlkelerine Göre Bir Değerlendirme / *İmre Özbek Eren - Ece Postalcı Altınkaya* 100

105 FARKLI İNSANLIK DURUMLARI

Bir Yaşlılar Yurdunda Akla Gelenler / *Şükrü Sürmen* 105

108 YAPI FİZİĞİ / MALZEME / DETAY

Optimum Yapı Kabuğu Tasarımı ve İç Mekân Düzenlemesi:
Yapı Fiziği Atölye Çalışması / *Leyla D. Öztürk - Gülay Z. Gedik - Neşe Y. Akdağ - Ayşe E. Aknesil* 108

Eminönü Meydanı ve Çevresi Tarihî Kent Mekânının Başkalaşımı

Kentsel Tasarım Kuramları ve Biçim-Bilim Yöntemleri İle Bir Mekânsal Çözümleme Çalışması

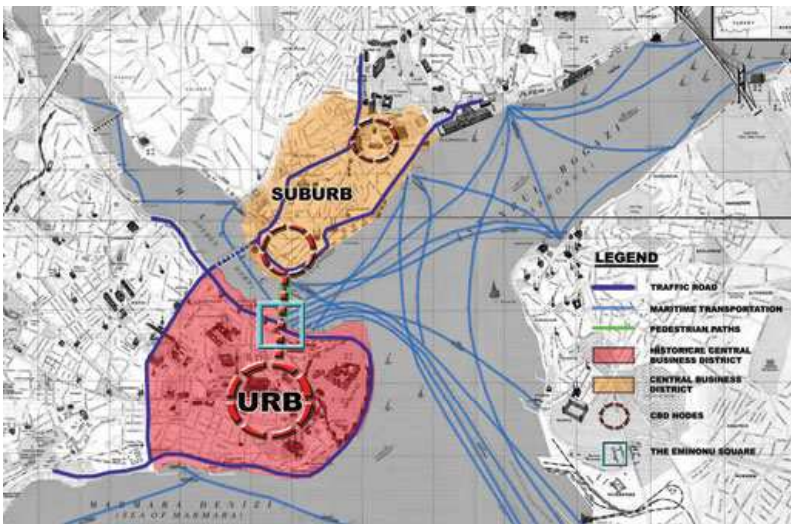
Cânâ Bilsel - Tümay Çin Arıcan

Eminönü, kuruluşundan bugüne İstanbul'un başlıca etkinlik odaklarından biri olagelmiştir. Bu özelliği, her şeyden önce konumu ile açıklanabilir. Üç tarafı denizle çevrili kentin tarihî limanı Haliç'in girişinde yer alan bu alan, denizden yaklaşımda kentin başlıca giriş kapısıdır. 17. yüzyılda inşa edilen Yeni Valide Camii, yerin bu niteliğini anıtsal bir biçimde simgeler. "Eminönü" adı, Osmanlı döneminde limana girip çıkan ticaret mallarından vergi alan gümrük eminliğinin burada konumlanmış olmasından kaynaklanır. 19. yüzyılda Galata Köprüsü'nün yapımı ile Eminönü'nün suriçi İstanbul'un giriş kapısı olma niteliği daha da güçlenmiştir. Günümüzde bu alan İstanbul metropolü içerisinde deniz, kara ve demiryolu ile gerçekleştirilen toplu taşınım akışlarının kesiştiği bir düğüm noktasıdır (Resim 1). Bu işlevi, Eminönü Meydanı ve çevresini kentlilerce yoğun olarak kullanılan bir geçiş alanı yapmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de bu alan, kentin merkezî iş ve en canlı ticaret alanlarından birinin giriş kapısı olmayı sürdürmektedir. Son olarak her gün çok sayıda insanın gelip geçtiği Eminönü Meydanı, İstanbul kentinin belli başlı kamusal mekânlarından birini oluşturur.

Eminönü ve çevresi son yüzyılda metropolün hızlı gelişimine koşut bir mekânsal başkalaşıma konu olmuştur. Bu çalışma, Eminönü Meydanı ve çevresinin tarihsel süreç içerisinde mekânsal dönüşümünü ortaya koymayı; kentsel tasarım analiz yöntemleri kullanılarak kentsel mekânın zaman içerisinde nasıl nitelik değiştirdiğini, mekânsal kalitenin nasıl dönüştüğünü çözümlemeyi amaçlamaktadır. Böylece bu alanda yapılacak kentsel düzenlemelere katkıda bulunabilecek bir kentsel tasarım çerçevesinin oluşturulması hedeflenmiştir.[1]

Kentsel tasarım kuramları çoğunlukla "başarılı kentsel mekânlar" oluşturabilmek için kentsel alanların sahip olması gereken niteliklerin araştırılmasına odaklanmıştır. Bu kuramların, kaynaklandıkları mimarlık, şehir planlama, çevre psikolojisi, kent sosyolojisi vb. alanlara bağlı olarak ilgilendikleri konular ve kavramsal çerçeveleri çeşitlilik gösterir. Kentsel tasarım kuramcısı John Montgomery, birbirinden farklı kuramsal yaklaşımları başlıca üç ana grup altında toplamaktadır: Kentsel biçimlenmeyi (kentsel formu) konu alan kuramlar, kentsel imge ve anlama ilişkin olanlar ve kentsel etkinliklere (kentsel aktiviteye) odaklanan kuramlar. (Montgomery, 1998). Bu yaklaşımların her birinin farklı çözümleme yöntemleri olmakla birlikte, Montgomery'nin de vurguladığı gibi bu üç kategori kentsel mekân çözümlemesinin birbirini bütünleyen bileşenleri olarak bir arada kullanılabilirler. Kentsel mekân kalitesini değerlendirmeye yönelik çözümleme yöntemleri ve kentsel tasarım ölçütleri kentsel form, kentsel imge ve kentsel etkinlikler olmak üzere bu üç ana kategori altında geliştirilebilir. Eminönü'nü konu alan bu araştırmada kentsel mekân kalitesinin bileşenleri bu kategoriler altında bir arada incelenmiştir (Çin, 2006). Bu makalede ise kentsel biçimlenmeye ilişkin iki ve üç boyutlu analizler konu alınacaktır.

Eminönü Meydanı ve çevresine odaklanan bu çalışmada yukarıda sözü edilen kuramsal çerçeve, mekânın tarihsel dönüşümünün araştırılmasına uyarlanmıştır. Bu alanın zaman içerisinde kentsel dokusunun ve mekân kalitesini oluşturan bileşenlerin dönüşümünü çözümlemek üzere, başlıca beş tarihî haritadan yararlanılmıştır. Bunlar, Seyid Hasan tarafından yapıl-

1. Eminönü'nün İstanbul kenti içerisindeki konumu. Lejant: Trafik Yolları, Deniz Ulaşımı, Yaya Yolları, Tarihî Merkezi İş Alanı, Merkezi İş Alanı, Merkezi İş Alanı Odağı, Eminönü Meydanı.

mış olan 1815 tarihli suyolu haritası, Ekrem Ayverdi tarafından yeniden yayımlanan 1882 tarihli harita, Jacques Pervititch tarafından 1940'larda hazırlanan sigorta haritaları, 1960 tarihli ve 1996 tarihli halihazır haritalardır. Bu haritalar, Eminönü Meydanı ve çevresini dönüştüren kentsel operasyonların öncesinde ve sonrasındaki kent dokusunu belgeleyecek şekilde seçilmişlerdir.

Bugün ulaştığı büyüklük ile Eminönü Meydanı'nı sınırlayan yapı adaları ve diğer öğeler tarihsel araştırmanın konusu olan kentsel alanın da sınırı olarak kabul edilmiştir. Günümüzde Eminönü Meydanı batıda İstanbul Ticaret Odası (İTO) ve Denizcilik Bankası'ndan, doğuda Yalı Köşkü'ne kadar uzanan geniş bir alanı kaplamaktadır. Kutucular, Hasırcılar, Çiçek Pazarı ve Vakıf Han sokakları ise alanın güney sınırını oluşturmaktadır. Çalışma alanı sınırı meydanı çevreleyen yapı adalarını içerecek biçimde belirlenmiştir.

Kentsel Tasarım Kuramları ve Biçim-Bilimsel Çözümleme Yöntemi

Kentsel tasarım kuramları içerisinde "kentsel biçim-bilim" (kentsel morfoloji), kentsel biçimlenmenin mantığını ve dönüşümlerini inceleyen kentsel biçim analizi yöntemlerinin geliştirildiği bir araştırma alanı olarak tanımlanabilir (Oktay, 2001). Kentsel biçim-bilim kuramları arasında "biçim-zemin ilişkisi" (*figure-ground*) ve "bağlantı" (*linkage*) kuramları iki boyutlu analiz yöntemlerine dayanır. Bunun yanında üç boyutlu kentsel form ve mekân analizleri de geliştirilmiştir. Camillo Sitte'nin "artistik kent inşası" ilkeleri, Gordon Cullen'ın *Townscape* (kent görünümü), Edmund Bacon'ın mekânın strüktürüne ve üç boyutlu kompozisyonuna yönelik çözümlemeleri bunların arasında en bilinenleridir. Bu çalışmada Raymond Curran'ın "kentsel mekânın görsel bileşenleri" başlığı altında tanımladığı bu kavramsal çerçeveden yararlanılmıştır (Curran, 1983). Bu çerçevede, "yapılı ve mekânsal formlar" ile "mekân tanımlayıcı yüzeyler"i konu alan üç boyutlu analizler yapılmıştır.

Eminönü Meydanı ve çevresinde kentsel biçimlenmenin (kent formunun) incelendiği ilk araştırma kategorisi biçim-bilimsel (morfolojik) analize dayanmaktadır. Bu kategori altında biçim-zemin ve bağlantı analizleri üzerinde çalışılmıştır. Bu analizler, yapılı alanlarla açık alanların ilişkileri, açık alanların geometrik biçimlenmesi ve birbirleriyle ilişkileri, anıt yapılar ve açık alanların ilişkilerini incelemeye yönelik olarak yapılmıştır. Tarihî haritalar üzerinden aynı soyutlama yöntemiyle yapılan analitik çizimlerle bu kent parçasının zaman içerisinde geçirdiği dönüşüm karşılaştırmalı olarak ortaya koyulmuştur.

Gestalt psikolojisi tarafından geliştirilmiş bir algı kuramı olan "biçim-zemin ilişkisi" (*figure-ground*) kuramı, kentsel tasarım alanına uyarlanmıştır. Biçim-zemin ilişkisi araştırması, kentsel dokuyu oluşturan dolu alanlar ve boşlukların, diğer bir deyişle yapılı ve açık mekânların karşılıklı ilişkisinin ortaya koyulması amacıyla yapılan bir analiz türüdür (Trancik, 1986:100). "Biçim-zemin ilişkisi"nde "dolu" alanlar ile "boşluklar" karşılıklı olarak birbirini tanımlar. Giambattista Nolli'nin 18. yüzyılda yaptığı Roma haritası bu gösterim biçiminin iyi bilinen bir örneğini oluşturur. Nolli haritasında yapılı alanlar dolu, açık mekânlar ise boş olarak gösterilmekte, böylece bir mimari yapının odaları gibi temsil edilmektedirler. Anıt yapıların ise yine açık mekânlar gibi iç planlarının açık olarak çizildiği bu plan, kentin kamusal mekân kurgusunu göstermektedir. Zemin-biçim gösteriminde yapılı alanlar biçimleri (*figures*), onları saran açık alanlar ise zemini (*ground*) oluşturabileceği gibi, negatif gösterim ile bunun tersi de sergilenebilir. Colin Rowe ve Fred Koetter *The Collage City* adlı eserlerinde planlama ve mimarlıkta modernizmin ürünü olan kentsel dokularda yapıların onları çevreleyen açık alanlar üzerinde ayrıksı bir şekilde tek başlarına duran biçimler oluşturduklarına dikkat çekmişlerdir (Rowe ve Koetter, 1995). Buna karşılık, yapılar zemin, açık alanlar biçim olmak üzere, gösterim pozitif negatif olacak şekilde tersine çevrildiğinde ise modern kentin açık alanları, onları çevreleyen yapılar tarafından sınırları belirlenen, tanımlanabilir biçimler oluşturamamaktadırlar. Roger Trancik, modern yapılar arasında kalan bu tanımsız açık alanları, artık alanlar, kayıp mekânlar (*lost spaces*) olarak niteler (Trancik, 1986). Oysaki tarihî kentlerin dokuları "biçim-zemin ilişkisi" yöntemiyle incelendiğinde, bu dokuların büyük çoğunluğunda açık alanların, salt yapıları çevreleyen bir zemin olmanın ötesinde tanımlı birer biçimleri olduğu görülür. Rowe ve Koetter'in ardından kentsel tasarım kuramcıları ve postmodern mimarlık akımları fonksiyonalist planlama ve modern mimarlık eleştirisinde olduğu gibi kentsel mimarlık kuramında "biçim-zemin ilişkisi" analizlerinden yararlanmışlardır. Açık alanların geometrisi onları çevreleyen yapılar tarafından tanımlanır. Açık mekânların oluşturduğu örüntü ise yapı adalarının biçim ve boyutlarını belirler.

Bağlantı kuramı (*linkage theory*) da yine Gestalt ilkelerine referansla geliştirilmiş olan bir kentsel tasarım kuramıdır. Biçimlerin birbirlerine yakın ya da uzak olmalarına, yakın olan biçimlerin bir kompozisyonun parçaları olarak algılanmaları ilkesine dayalı, bunların sürekli bir örüntü göstermelerine ilişkin biçimsel bir kuramsal çerçevedir. Bu çerçevede söz konusu biçimler yapılı kentsel öğeler olabileceği gibi, Roger Trancik'in önerdiği gibi, açık mekânlar dizgelerinin düzeni, kentsel boşlukların nasıl bir mekânsal izlence (*spatial datum*) (Trancik, 1986:105-107) ya da örüntü (*pattern*) oluşturduğu aynı kurama dayalı olarak incelenebilir.

Eminönü'nde 19. Yüzyılda Kentsel Biçimlenme

1815 suyolu haritasında, yapı adalarının (dolu alanların) açık mekânlara (boşluklara) oranla alana belirgin bir biçimde hâkim olduğu görülmektedir (Resim 2 ve 5a). Bahçekapı'dan Zindankapı'ya uzanan bu alanın doğusunda Yeni Valide Camii Külliyesi ve onun güneydoğu ve kuzeydoğudan kuşatan Mısır Çarşısı ile Hatice Turhan Sultan Türbesi yer almaktadır. 19. Yüzyılın başına ait bu haritada bu alanda sokak dokusu dışında başlıca iki açık alan dikkati çekmektedir: Bunlardan Yeni Cami'yi çevreleyen boşluk gerçekte caminin harîmi olan dış avlusudur. Bahçekapı'dan Zindankapı'ya doğru uzanan tarihî Bizans surları ile Mısır Çarşısı'nın L formunda sürekli bir duvar oluşturan kütlesi ve diğer yapı adaları bu açık mekânın sınırlarını belirleyerek kapalı ve içe dönük bir dış mekân oluşturmaktadır (Resim 2 ve 3). İkinci açık alan ise, bu alanın kuzeydoğusunda, Yeni Cami'nin girişi ile deniz arasında uzanan Eminönü Meydanı'dır. Yeni Cami'nin önünden sur duvarı boyunca uzanan Balıkpazarı Sokağı ile Gümrük İskelesi arasında bir açık alan genişlemesi olarak nitelenebilecek olan bu meydan kuzeybatıdan ve güneydoğudan yapı adaları ile sınırlandırılmaktadır. Gümrük Eminliği, meydanın kuzeybatı köşesinde konumlanmıştır.

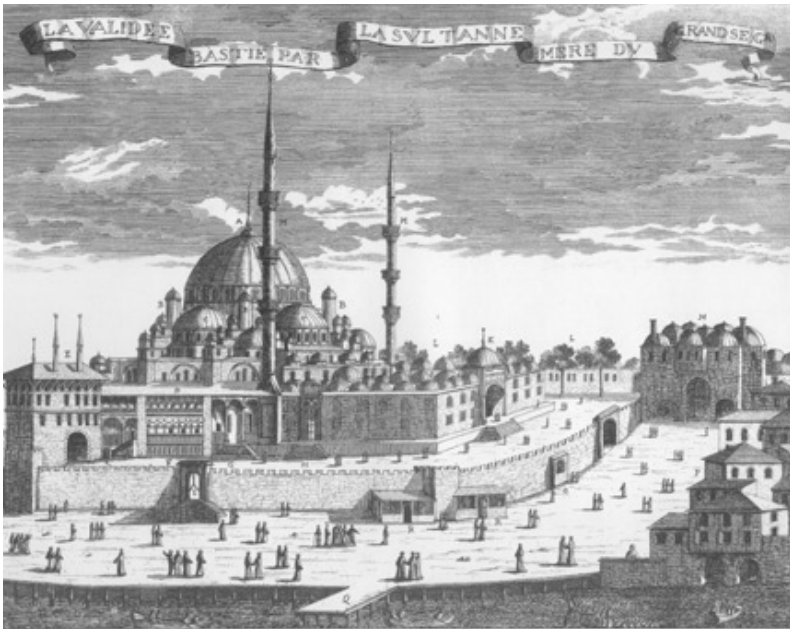
İstanbul'un tarihî surları Yeni Cami'nin kuzeydoğusundan geçerek Haliç boyunca uzanmaktadır (Resim 4). Eminönü Meydanı'ndan Yeni Cami'nin dış avlusuna geçilen kapı, sur üzerindeki tarihî kapılardan, Venedikli tüccarların yerleşmiş bulundukları bu alandaki San Marco Kapısı'nın yerine karşılık geliyor olmalıdır (Erkal, 2001:120). Surun her iki tarafında ince uzun iki yapı adası Mısır Çarşısı önündeki Balıkpazarı kapısı ile Zindankapı arasında süreklilik göstermektedir. Buna karşılık, Haliç kıyısında sık bir sokak örüntüsüyle bölünmüş küçük yapı

2

2. Seyid Hasan tarafından yapılmış, 1815 tarihli Su Yolu Haritası. (Eldem, S. H., 1979, *İstanbul Anıları*, İstanbul, s.44.)
3. 17. yüzyılda Yeni Cami ve dış avlusunu çevreleyen suru gösteren gravür. (Guillaume Joseph Grelot, 1680, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*, Paris.)
4.Yeni Valide Cami Eminönü Meydanı çevresindeki yapıları gösteren gravür. (Comte de Choiseul-Gouffier, 1782-1822, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris.).

adalarından oluşan bir kentsel doku göze çarpmaktadır. Denize dik sokaklar iskelelere açılmaktadır. Surun iç tarafındaki yapı adaları ise, kapılara erişimi sağlayan sura dik iki ana sokak - Tahmis Sokak ile Uzun Çarşı- arasında sura paralel olarak uzanmakta, ticari kullanımlara ayrılmış olmakla birlikte göreli olarak daha büyük adalar oluşturmaktadır. Zindankapı'nın gerisinde, suyolu haritasında çok vurgulanmamış olmakla birlikte Rüstem Paşa Camii, han yapıları-

3

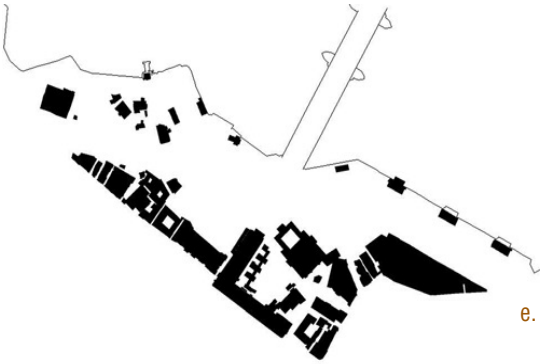

4

5. Eminönü ve çevresinin biçim-zemin analizi.[3]
a. 1815, b. 1882, c.1940, d. 1960, e. 1996

6. 1900'lerde Eminönü Meydanını çevreleyen yapılar. Sağda ön planda Valide Hanı.

nın arasında seçilmektedir. Tahtakale Hamamı bu haritada çok daha belirgin temsil edilmiş, bir diğer kamusal anıt yapıdır (Resim 2).

1882 tarihli harita ise Eminönü Meydanı ve çevresinin 19. yüzyılın son çeyreğindeki durumunu belgelemekte, 1815 tarihli harita ile karşılaştırıldığında, geçen yetmiş yıla yakın süre içerisinde bu alanda kent dokusunun ne ölçüde dönüştüğü izlenebilmektedir (Resim 5b). Alanda yapı adaları, açık mekânlara göre daha baskın olmayı sürdürmektedir. Ancak, ileride önemli dönüşümlerin öncüsü olacak olan kentsel operasyonlar gerçekleşmiştir. Bunların en önemlisi Karaköy'ü Eminönü'ne bağlayan Galata Köprüsü'nün inşa edilmiş olmasıdır. Valide Köprüsü olarak adlandırılan ilk ahşap köprü 1837'de, ikinci köprü ise yine ahşaptan 1845 yılında yapılmıştır. 1863 yılında köprü yenibaştan daha geniş ve sağlam inşa edilmiştir (Evren, 1994; Erkal, 2001:226-229). Haritada görülen, 1875 yılında çelik strüktürden inşa edilen ve Abdülhamit döneminde tamamlanmış olan köprüdür. Eminönü Meydanı'na kuzeybatı köşesinden bağlanmaktadır. Köprü Eminönü'nün eskiden olduğundan çok daha yoğun bir geçiş alanı haline gelmesine neden olmuş olmalıdır. Böyle olmakla birlikte, 1885 haritası, 1815 haritası ile karşılaştırıldığında meydanın büyüklüğünün yaklaşık olarak aynı kaldığı, deniz tarafı dışında her üç taraftan yapı adaları ile sınırlanmaya devam ettiği görülmektedir. Meydanı çevreleyen bu yapılar arasında Valide Han, gümrük binası ve çok sayıda ticarî yapı bulunmaktadır (Resim 6).

Bu alandaki ikinci önemli kentsel operasyon ise Bahçekapı ile Zindankapı arasında tarihî surların kısmen ortadan kaldırılmasıdır. Yeni Cami'nin harimi ile Eminönü Meydanı arasında sınır oluşturan sur duvarı bu dönemde yıkılmaya başlanmış, bu alanda yeni yapılar yapılmıştır. (1900'lerin başlarında bir büyük mağaza, Selanik Bonmarşesi burada inşa edilmişti). Bununla birlikte, surun yerinde oluşmuş olan yapı adaları morfolojik olarak surun çizgisini korumakta ve Yeni Cami'nin harimini sınırlandırmaya devam etmektedir. 1882 haritasında Eminönü Meydanı'ndan Cami'nin önündeki bu dış alana iki yapı adası arasındaki girişten ulaşıldığı görülmektedir (Erkal, 2001:215-219) (Resim 7).

Alanın kuzeybatısında Haliç boyunca uzanan bölümde kent dokusunun 1815 haritasında olduğundan çok farklı olmadığı görülmektedir. Balık Pazarı Caddesi ile iskeleler arasında uzanan sık sokaklar ile bölünmüş çok sayıda küçük kent adası bu alandaki ticaret yoğunluğunu göstermektedir. Bu dokunun gerisinde, sur boyun-

7

ca uzun yapı adaları sürekliliklerini korumakta, surun içi ve dışındaki alanları birbirinden ayırmaya devam etmektedir. Surun içerisinde, yer alan kentsel dokuda ise kısmi bir ızgara planın uygulanmış olduğu izlenmektedir (Resim 5b). Bugün de geleneksel ticari etkinliğin yoğun olduğu Rüstem Paşa Camii ve Hasırcılar Caddesi çevresindeki bu alanda yapı adaları biçimlerini korumaktadır.

Erken Cumhuriyet Döneminde Eminönü'nde Kentsel Dönüşüm

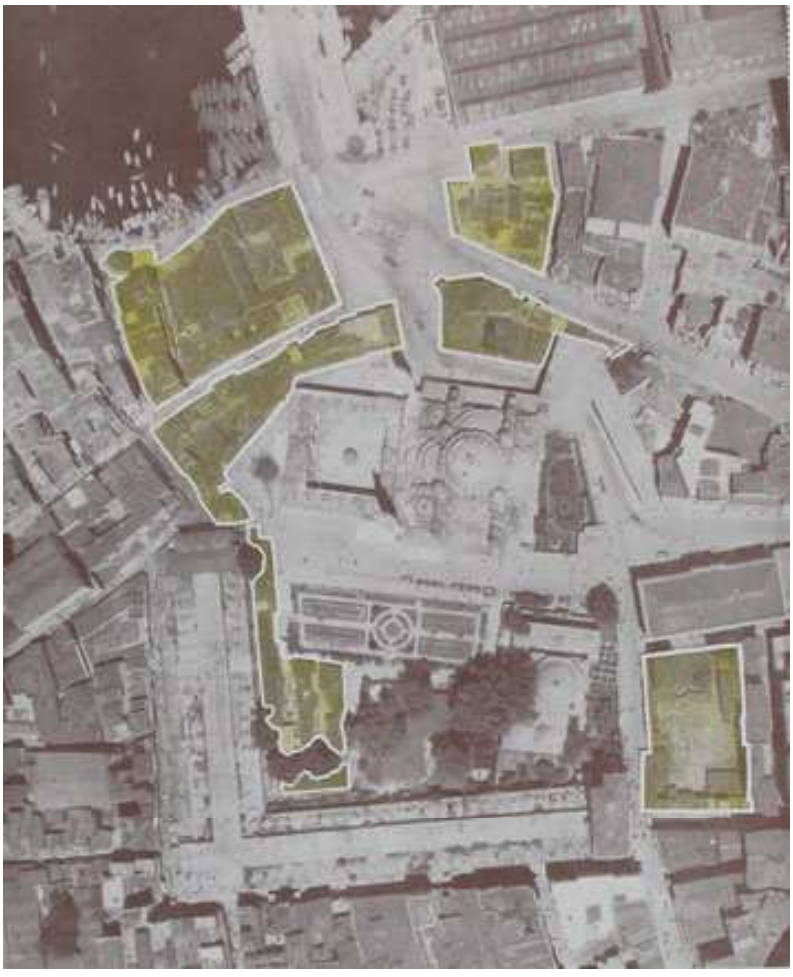
Jacques Pervititch tarafından hazırlanmış olan 1940 tarihli sigorta haritası ise Eminönü Meydanı ve çevresinin yaklaşık altmış yıl sonra 20. yüzyılın ortasına doğru aldığı biçimi sergilemektedir (Resim 5c). Bu haritada, açık alanın, yapılı alanlar aleyhine belirgin bir biçimde genişlediği gözlemlenmektedir. Yeni Cami'nin kuzeyinde kayda değer bir morfolojik değişim gerçekleşmiş, Eminönü Meydanı batı yönünde kimi yapı adalarının ortadan kalkmasıyla iki katı büyüklüğe ulaşmıştır. Eskiden meydan çevresinde konumlanan Valide Hanı ve Helvacı Sokak ile Balık Pazarı Caddesi ortadan kalkmıştır. Böylece eskiden meydanın kuzeybatı köşesine bağlanan köprü, bu yeni durumda meydanın simetri aksında konumlanmaktadır.

Bu alanda önemli bir diğer dönüşüm Yeni Cami'nin dış avlusunu kuzeyden çevreleyen yapı bloklarının yıkılmasıyla cami hariminin kuzeydoğu ve kuzeybatı bölümlerinin Eminönü Meydanı ile birleşmiş olmasıdır (Resim 8, 9). Caminin çevresinde, çevresi kapalı bir mekân olan dış avlu, meydan ile birleşerek tümüyle kamusal alana dönüşmüştür. Hünkâr mahfilinin altındaki geçit böylece doğrudan Eminönü Meydanı'nı Bankacılar Caddesi'ne bağlayan bir geçit haline gelmiştir. Aynı biçimde, Yeni Cami hariminin Mısır Çarşısı tarafından çevrelenen güneybatı bölümü ise, doğu-batı yönünde içerisinden araç trafiğinin geçebildiği bir diğer ka-

8

9

7.19. yüzyıl ortasında Eminönü Meydanı ve Yeni Cami'nin önündeki yapılar. James Robertson tarafından çekilen fotoğraf.
8. Henri Prost'un düzenlemesine uygun olarak Eminönü Meydanının genişletilmesi amacıyla istimlâk edilen yapı adaları (Anonim, 1943).
9. Yeni Cami'nin dış avlusunu saran yapı adalarının yıkılmasıyla bu mekânın Eminönü Meydanı ile bütünleşmesi ve Yeni Cami'nin cephesinin açılması: Yıkım sırasında ve sonrasında (Anonim, 1943).

musal alan haline gelmiştir (Resim 10). Gerçekte tüm bu dönüşümlerin nedeni Eminönü Meydanı ve çevresinin konu olduğu kentsel operasyonlardır. Bu müdahale, Belediye Başkanı ve Vali Lütfi Kırdar döneminde şehirci Henri Prost'un bu alan için yaptığı kentsel düzenlemeye uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Öte taraftan Eminönü Meydanı'nın ve Mısır Çarşısı'nın batısında, Haliç'e paralel olarak uzanan Balık Pazarı Caddesi'nin her iki yanında yer alan yapı adaları ve sokakların 19. yüzyıl haritalarında görülen örüntüyü aynen koruduğu izlenmektedir. Henri Prost'un bu alana ilişkin düzenlemesi ise bu tarihte henüz uygulanamamış olmalıdır. Yeni haliyle Eminönü Meydanı yine yapı adalarıyla tanımlanmaktadır. Doğuda gümrük ve Eminönü depoları, batıda ise Balık Pazarı'nın önünde uzanan han binaları meydanı çevrelemektedir. Eminönü Meydanı'nın güneybatı çeperini ise bundan böyle doğrudan Yeni Valide Camii'nin kütlesi tanımlamaktadır (Resim 20).

10. Yeni Cami'nin güneybatısında yer alan dış avluyu işgal eden barakaların istimlâk edilerek bu alanın park olarak düzenlenmesi (Anonim, 1943).

11. 1955 yılında Asmalı Mescit Sokağı çevresi ve Balıkpazarı'nın yıkılması (Anonim, 1957).

20. Yüzyılın İkinci Yarısında Eminönü'nün Başkalaşımı

1960 tarihli halihazır harita, biçim-zemin ilişkileri açısından önceki tüm haritalarda görülen kent örüntüsünden çok farklı bir kentsel çevrenin ortaya çıktığını işaret etmektedir (Resim 5d). Bu dönüşümün nedeni 1950'lerde Başbakan Adnan Menderes'in İstanbul'da uygulamaya koyduğu operasyonlar kapsamındaki yıkımlardır. 1940 tarihli haritayla karşılaştırıldığında, Galata Köprüsü'nün batısında, Balıkpazarı'nda kentsel dokunun Yemiş İskelesi'ne kadar tümüyle ortadan kaldırıldığı, doğusundaki gümrük antrepolarının yıkıldığı; aynı şekilde Mısır Çarşısı'nın batısında Asmalı Mescit Sokağı çevresindeki yapı adalarının da (Resim 11) yıkılarak geniş bir boşluğun açıldığı görülmektedir. Bu operasyonla Eminönü Meydanı, doğuda gümrük yapılarından batıda Yemiş İskelesi'ne kadar uzanan, sınırları belirsiz bir büyük boşluğa dönüşmüştür (Resim 12). Bunun Eminönü Meydanı ve çevresinde, 1980'lerdeki operasyonlarla sürecek bir başkalaşımın en önemli aşaması olduğu söylenebilir.

1996 tarihli halihazır harita, alanda dolu-boş ilişkisinde, 1960'a göre yeni değişikliklerin olduğunu göstermektedir (Resim 5e). Bu defa alanın batısında Haliç kıyısında Yemiş İskelesi arkasındaki tarihî kentsel doku ortadan kaldırılmıştır. 1984-1989 yılları arasında Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın Haliç kıyılarını temizleme amacıyla giriştiği operasyonlardan bu alan da payını almıştır. Alanda kentsel doku ortadan kaldırılırken kimi tek yapılar tarihsel değerleri dolayısıyla yıkımdan kurtulabilmiş, fakat boşlukta tek başlarına kalmışlardır. Zindan Han, surdan Zindankapı'ya ait bir kule kalıntısı ile Baba Cafe Türbesi, Ahi Çelebi Camii ve Değirmen Han tek tek yıkımdan kurtulmuş, fakat ait oldukları kentsel bağlam yok olmuştur. Bu durum, zaten çok geniş bir boşluğa dönüşmüş olan Eminönü Meydanı'nın bu yön-

deki sınırının iyice belirsiz hale gelmesine neden olmaktadır. Böylece, Eminönü Meydanı bu yönde de genişlemiş görünmektedir. 1996 haritası üzerinde Eminönü Meydanı doğuda antrepoların yıkılmasıyla Yalı Köşkü'ne doğru açılan, batıda İstanbul Ticaret Odası'na, Odunpazarı'na kadar uzanan, güneybatıda bir zamanlar tarihî surların iki yanında kentsel dokunun bulunduğu alanı da kapsayan bir büyük açık alandır (Resim 13). Boş bir zemin olmanın ötesinde bu geniş açık alanın belirgin bir biçimi ve belirgin sınırları bulunmamaktadır.

Eminönü ve Çevresinde Açık Mekânlar Örüntüsü: Bağlantı Analizi

Sokaklar, meydanlar, rıhtımlar, iskeleler, cami ve han avluları, daha sonra bunlara eklenen park, yaya yolu, cadde ve hız yolları bu alanda açık mekânları oluştururlar. Kullanım alanlarına, kamusal ve diğer yapılara erişim, bu açık alanlar dizgesi yoluyla olur. Çoğu kez bu mekânlar birbirleriyle bir hiyerarşik düzen içerisinde ilişkilendikleri bir açık alanlar ağı oluşturur. Yapılı alan-boşluk ilişkilerinin incelendiği biçim-zemin analizinde, açık alanları pozitif gösterdiğimizde açık mekânlar örüntüsünü, bunlar arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmak olanaklıdır. Bu analiz yoluyla açık mekânların strüktürü, meydanlar ve sokakların örüntüsü incelenmektedir.

1815 tarihli suyolu haritasında Yeni Valide Camii'ni çevreleyen dış avlu ve deniz tarafında külliyenin açıldığı Eminönü Meydanı, alandaki en geniş açıklıklar olmakla birlikte, çeperleri yapılarla tanımlanan çevresi kapalı mekânlardır (Resim 14a). Yeni Cami Külliyesi'nin çevresindeki sokaklar caminin dış avlusunun kapılarına çıkmaktadır. Arasta formunda bir kapalı çarşı olan Mısır Çarşısı ise külliyeye teğet birbirini dik kesen iki sokağın üzerinde kurulmuştur. Taşçılar ve Balıkpazarı Sokağı sura paralel dışarıda kıyı boyunca uzanan ana ulaşım eksenini oluşturmaktadır. İskele ve kapanlara açılan ince sokaklar bu sokağa açılır. Sokak daha ileride Yeni Cami Külliyesi ile Eminönü Meydanı arasından geçerek az ileride son bulmaktadır. Bu eksene dik Uzun Çarşı Sokağı, Balıkpazarı Kapısı Sokak ile Mısır Çarşısı ve Arpacı sokakları alandaki diğer ana sokaklardır. Surun deniz tarafında sokak örüntüsü daha sıktır. Haliç yönünde kuzeybatıya doğru birbiri peşi sıra Gümrük, Balıkpazarı, Hasırcılar ve Yemiş iskeleleri yer almakta, bu kapanlara açılan denize dik sokaklar, bunlarla sahil yolu -Balıkçılar ve Taşçılar sokakları- arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır. Galata Köprüsü'nün inşa edilmesine kadar alanda ulaşımın yaya ve hayvan sırtında, iskelelerden ise kayıklarla yapıldığı, alandaki sokak örüntüsünün buna bağlı olarak biçimlendiği söylenebilir.

1882 tarihli haritada sokak örüntüsünün büyük ölçüde aynı kaldığı izlenmektedir. Galata Köprüsü, Eminönü'nü Karaköy'e ve oradan Beyoğlu'na bağlayarak kent ölçeğinde çok önemli bir bağlantı sağlamıştır (Resim 14b). Tramvay hatlarının köprüden geçirilmesi ve şe-

12. Solda, Adnan Menderes operasyonları kapsamında Eminönü-Unkapanı yolunun açılması sırasında Haliç kıyısında Odunpazarı-Eminönü arasında yapılan yıkımlar, 1955-56.
13. Sağda, 1980'lerde Bedrettin Dalan döneminde yapılan yıkımlar sonrasında Yemiş İskelesi-Zindankapı arasında açılan ve otopark olarak kullanılan boş alanlar. (Fotoğraf: Ara Güler)

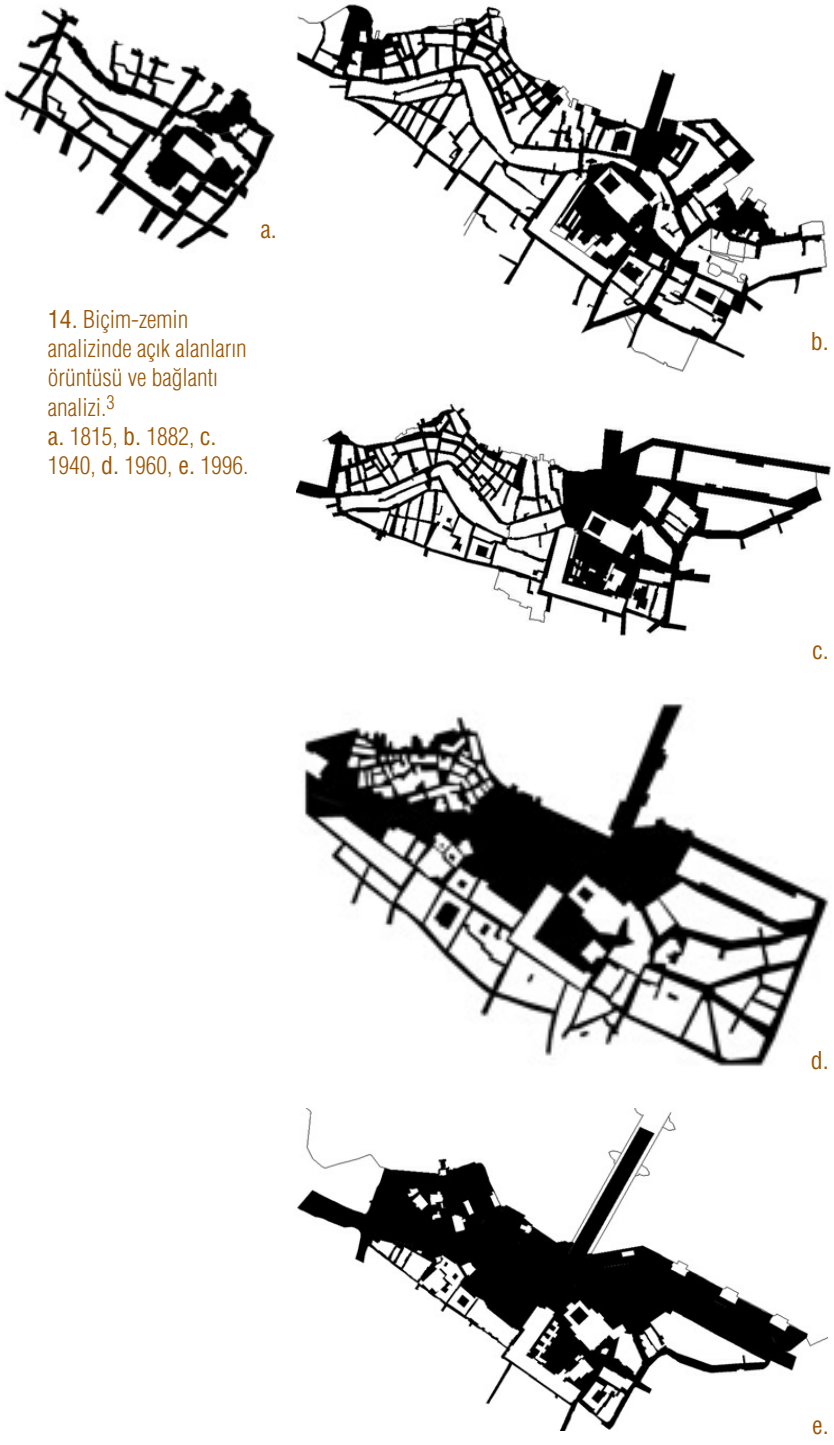
12

13

hir hatları vapurlarının iskelelerinin köprü üzerine yerleştirilmesiyle Eminönü'nde insan akışları artmış, bu alan bir ulaşım düğümüne dönüşmüştür.

1940 tarihli Pervititch haritasında bir önceki dönemden farklı olarak Eminönü Meydanı'nda tramvay ve motorlu taşıt trafiğine uygun bir kavşak düzenlemesinin yapılmış olduğu görülür. Meydanda kimi yapı adalarının yıkılarak genişletilmesinin önemli bir nedeninin bu trafik düzenlemeleri olduğu açıktır. Elektrikli tramvay hatları Eminönü'nden, Galata Köprüsü'nü geçerek Taksim'e ve Boğaz'a uzanmakta, yine Eminönü'nden Arpacılar Sokağı izleyerek Sultanahmet'e çıkmakta, Aksaray'a, Edirnekapı'ya ulaşmaktadır. 1940 haritasında Galata Köprüsü'nün doğusunda gümrük yapılarının ve antrepoların yeniden düzenlendiği, Reşadiye Caddesi'nin bu düzenleme sırasında açılmış olduğu gözlemlenmektedir. Buna karşılık köprünün batısında Balıkpazarı ve Yemiş Çarşısı'nın geleneksel sokak örüntüsü henüz varlığını korumakta, bu sokaklar Eminönü Meydanı'na açılan yoğun bir ticaret bölgesi oluşturmaktadır (Resim 14c).

14. Biçim-zemin analizinde açık alanların örüntüsü ve bağlantı analizi.[3]
a. 1815, b. 1882, c. 1940, d. 1960, e. 1996.

1950'lerde, Adnan Menderes'in başbakanlığı döneminde gerçekleştirilen operasyonlarla, Haliç'e paralel uzanan ve sur duvarını izleyerek kıvrımlar yapan tarihî Balıkpazarı-Taşçılar Caddesi ortadan kaldırılarak yerine, ondan çok daha geniş ve doğrusal bir çizgide Eminönü-Unkapanı yolu açılır (Kuban, 1993; Erkal, 2001:255). Bu düzenlemeyle motorlu trafiğin Unkapanı'ndan ve Galata Köprüsü'nden Sirkeci'ye akması sağlanmıştır. 1950 sonrası artan motorlu taşıt trafiğine yer açmak amacıyla yapılan bu operasyonlarla, tarihî dokunun yapılı alanlar ile açık mekânların birbirini tanımladığı biçim-zemin ilişkileri bozulmuş; yolların geniş boşluklar içerisinden geçtiği yeni bir kent mekânı ortaya çıkmıştır (Resim 14d ve 15). Yolun kestiği geleneksel kent parçalarının 4-5 metre genişliğindeki sokakları doğrudan 35 metre genişliğindeki Ragıp Gümüşpala Caddesi'ne açılmaktadır.

1996 haritası ise bu caddenin tümüyle bir otoyola dönüştüğünü göstermektedir. 1980'lerde Haliç'in ve çevresinin temizlenmesine yönelik operasyonlar kapsamında Galata Köprüsü de yeniden inşa edilmiş ve bir otoyol köprüsüne dönüştürülmüştür. Köprünün Eminönü'ne ulaştığı noktada, Sirkeci-Unkapanı yolu (Ragıp Gümüşpala Caddesi) yeraltına alınarak katlı bir kavşak çözümü getirilmiştir. Bu hız yolu niteliğindeki cadde Kennedy Caddesi adını alarak Sarayburnu'nu dolaşmakta ve Atatürk Bulvarı ile birleşerek Tarihî Yarımada'nın doğusuna ve tarihî ticaret merkezine hizmet eden bir ulaşım ringi (*loop*) oluşturmaktadır. Yeniden inşa edilen elektrikli tramvay hattı da köprüden geçerek Eminönü'ne ulaşmakta, buradan Tarihî Yarımada'yı kat ederek Zeytinburnu'na kadar uzanmaktadır. Tüm bu trafik düzenlemeleriyle Eminönü'nün İstanbul metropolünün farklı bölgeleriyle karayolu, raylı taşınım ve denizyolu ile doğrudan bağlantılı bir ulaşım düğümü olma işlevi güçlenmiştir (Resim 16). Ancak bu durum alanın tarihî mekân özellikleriyle çelişmektedir ve özellikle Eminönü Meydanı ile deniz ve

rıhtımlar arasındaki ilişki aradan geçen otoyol ile kesilmiştir. 1950'lerden sonra artan motorlu trafik ile birlikte yaya ulaşımı, alandaki önceliğini yitirmiş, Eminönü Meydanı'nın denizle ilişkisi üst ve alt geçitlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Bugün de meydandan rıhtımlara ve vapur iskelelerine, tramvay duraklarına ve köprüye yaya ulaşımı iki alt geçit yoluyla yapılmakta, bu alt geçitler alandaki yaya akışları karşısında yetersiz kalmaktadır. Eminönü'nün metropolün farklı yerleriyle bağlantısını sağlayan bir diğer ulaşım aracı otobüs hatlarıdır. Önce Balıkpazarı'nda tarihî dokunun ortadan kaldırılmasıyla açılan boşluk bugün ise Ragıp Gümüşpala Caddesi'nin kuzeyindeki yıkımla ortaya çıkan geniş alan otobüs durakları için kullanılmaktadır.

Tarihî Eminönü'nün açık alanlar sistemi zaman içerisinde tümüyle biçim değiştirmiştir. Eminönü, 1950'lerden bu yana gerçekleştirilmiş olan yıkımlar sonucunda bugün büyük ölçüde boşlukların hâkim olduğu bir kentsel mekândır (Resim 14e). Bu mekân ulaşım odakları ve çekim noktaları arasında kuzeyden güneye, doğudan batıya sürekli yaya akışları ile gün içerisinde hiç durmaksızın kat edilmektedir.

Üç Boyutlu Kentsel Biçimin Dönüşümü: Mekânsal-Görsel Analiz

Raymond Curran'ın geliştirdiği kentsel mekân analizi yönteminde, mekânın üç boyutlu biçimlenmesini belirleyen öğeler üç ayrı kategori altında incelenmektedir (Curran, 1983:80). Bunlar, yapılı ve mekânsal formlar, mekânı tanımlayan yüzeylerin niteliği, yer kaplaması ve kent mobilyalarıdır.

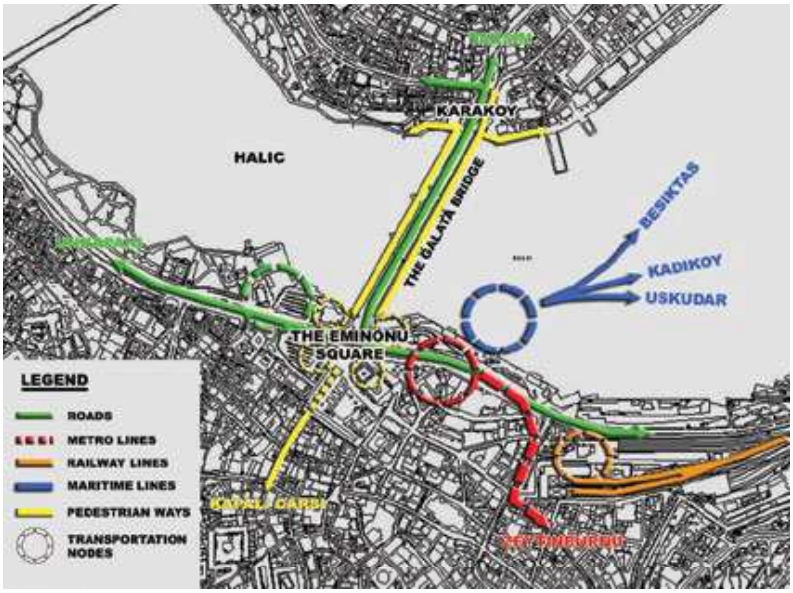
Eminönü Meydanı ve çevresinin yapılı ve mekânsal biçimlenmesinde yapı kütleleri arasında yatay ve düşey kütle ilişkileri, kütlelerin organizasyonunda ön plan-arka plan ilişkileri ve bu ilişkilerdeki dönüşüm incelenmiştir. 19. yüzyılın başında alanda büyük çoğunluğunu ticaret yapıları, hanlar ve depoların ve dinî yapıların oluşturduğu yapı kütleleri iki ile dört kat arasında değişmektedir. Camiler yükseklikleri ve kütle biçimlenmeleri ile anıt yapılar olarak diğer yapılar arasında ayırt edilirler.

1800'lerin ilk yarısında çekilmiş fotoğraflara bakıldığında, kent surlarını ve bu surların önünde 2-3 katlı ticaret yapıları ve dükkânlar görülebilmektedir. Bu yapılar meydanın üç yanını tümüyle çevreleyerek kapalı bir meydan tanımlamaktadır. 19. yüzyıl haritalarında gözlemlediğimiz meydan büyüklüğü ile yapıların yüksekliği arasında uyumlu bir oran olduğu söylenebilir. (Resim 17a) 1900'lerin başlarında çekilmiş fotoğraflarda ise yapıların yüksekliklerinin 2-3 kattan beş kata çıkmaya başladığı gözlemlenmektedir. Eminönü Meydanı'nın çevresi daha çok üç katlı yapılarla sarılıdır; meydanın batısında yer alan Valide Han ise iki katlı bir yapıdır (Resim 6). Bu dönemde yapıların boyutlarıyla birlikte, yapı tipleri ve mimari üslûplarının da değişmeye başladığı, Galata'da görülen Batılı üslupların buraya taşındığı görülmektedir. Balıkpazarı'ndan Sirkeci'ye uzanan sokağın güney cephesinde, iki katlı ticaret yapılarından oluşan yapı adaları Eminönü Meydanı'nı Yeni Valide Camii'nin dış avlusundan ayırmakta; arka planda Yeni Cami'nin dikey olarak yükselen kütlesinin önünde, ön planda yatay bir cephe oluşturmakta ve görsel bir derinlik yaratmaktadır (Resim 4 ve 7). Yeni Cami'nin meydana açılan kapısı bu sürekli yatay cephe içerisinde bir açıklık oluşturarak cami avlusuna doğru bir perspektif oluşturmaktadır. Yeni Cami'nin piramit formunda yükselen kütlesi, ön plandaki yatay cephe ile

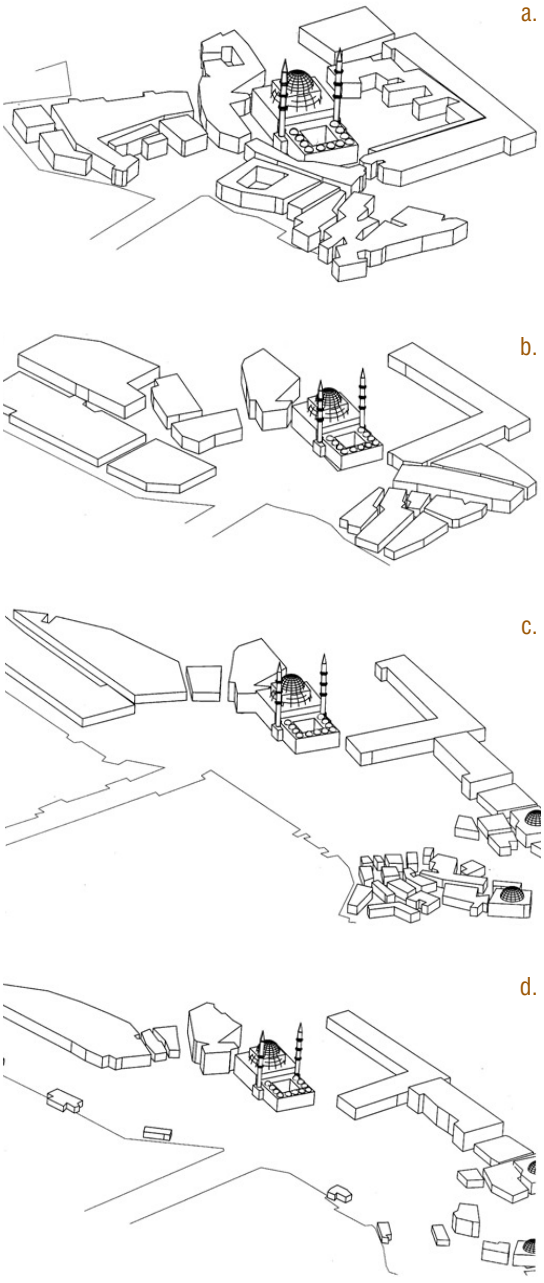
15. Menderes operasyonları sonrasında Eminönü Meydanı (Şehsuvaroğlu, 1999:159).
16. 1990 sonrası Eminönü ve çevresinin gelişen ulaşım bağlantıları ve başlıca düğüm noktaları. Lejant: Yollar, Metro Hatları, Demiryollu, Deniz Hatları, Yaya Yolları, Ulaşım Düğümleri. 1996.

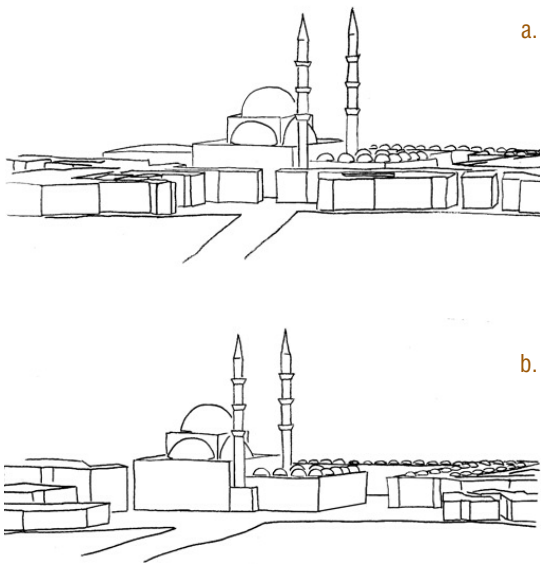
15

16

17. YEminönü Meydanı ve Yeni Cami çevresinde yapı kütlelerinin üç boyutlu ilişkileri: a. 19. yüzyıl sonu, b. 1940, c. 1960, d. 1996.

18. Yeni Cami, Eminönü Meydanı ve çevresinin denizden kütle ilişkileri ve cephe etkisi: a. 19. yüzyıl sonu, b. 1940.

karşıtlık oluşturmakta, böylece görsel olarak yükseklik etkisi daha da vurgulanmaktadır.

Değişen Üç Boyutlu Mekânsal/Biçimsel İlişkiler ve Mekân Tanımlayan Yüzeyler

Eminönü Meydanı çevresindeki yapı kütlelerinin üç boyutlu ilişkisi 1930'lardan sonra tümüyle değişir (Resim 17b). Bu değişimde Henri Prost'un yapmış olduğu düzenleme belirleyici olmuştur. Prost'un Eminönü Meydanı için önerdiği kentsel tasarım, tarihî mekânın geleneksel kurgusunu tümüyle değiştirerek, Batılı anlamda bir meydan-anıt yapı ilişkisi yaratmayı amaçlamıştır. Bu amaçla Yeni Cami ile Eminönü Meydanı arasındaki yapılar yıkılarak, meydan genişletilmiştir (Resim 18b ve 20). Caminin etkileyici kütlesi ile dış avlusunun meydanla bütünleşmesi sonucu genişleyen açık mekân - piramidal olarak yükselen anıtsal kütle ile meydan- arasında yepyeni bir üç boyutlu kompozisyon ve ölçek ilişkisi kurulmuştur. Köprüden bakıldığında ön planda olan yapı bloku ortadan kaldırılarak, caminin arka plandaki cephesi doğrudan ön planda "meydana çıkarılmıştır". Yeni Cami Külliyesi'nin kuzeybatısındaki yapı adaları yıkılarak meydanın bu yönde de genişlemesi ve Mısır Çarşısı'nın restore edilen cephesinin de bir anıt yapı olarak bu meydana açılması sağlanmıştır.

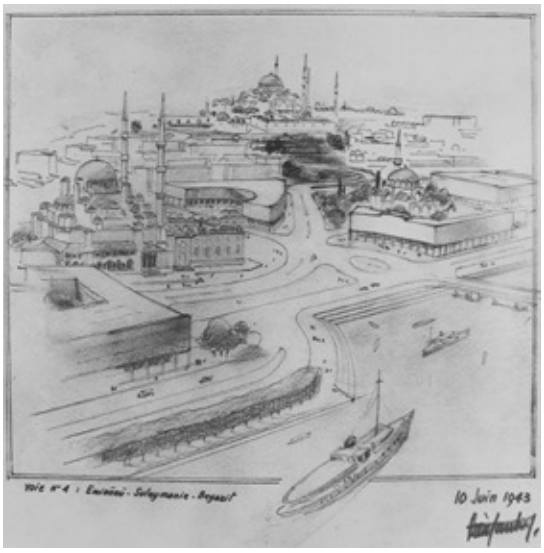
Henri Prost'un, Eminönü düzenlemesinde perspektif etkilerine özellikle önem verdiğini görüyoruz. Eminönü Meydanı'ndan Süleymaniye'ye doğru perspektif açmak, düzenlemesinin hedeflerinden biridir. Bu amaçla Rüstem Paşa Camii'nin çevresindeki tarihî hanları ve yapı adalarını kaldırmakta, caminin çevresinde bir park ve Süleymaniye'ye doğru çıkan bir yol açılmasını önermektedir (Resim 21). Prost, Eminönü düzenlemesinde Galata Köprüsü'nün her iki yanında ve Balıkpazarı'ndaki kentsel dokuyu kaldırmakta, ancak bunların yerine Eminönü Meydanı'nı ve diğer açık mekânları sınırlandırarak tanımlayacak yeni yapı blokları önermektedir. Bu yapılar yayaların güneşten ve yağmurdan korunarak yürüyebilecekleri arkadlı büyük mağaza yapıları olarak düşünülmüştür (Prost, 1943).

1955 yılında Eminönü-Unkapanı arasında yol açılması için gerçekleştirilen yıkımlarda Balıkpazarı'ndaki kentsel doku bütünüyle ortadan kaldırılmış; bu yıkımlarla Yeni Cami Külliyesi'nin batısında açılan büyük boşluk ile Yeni Cami'nin anıtsal kütlesi arasında daha önce var olmayan bir kütle-boşluk ilişkisi ortaya çıkmıştır (Resim 17c). Gerçekte, bu alan üzerinde Emi-

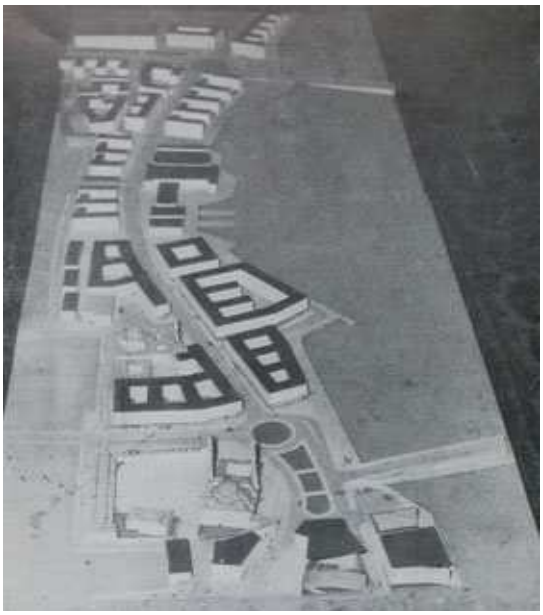
nönü-Unkapanı yolunun iki yanında yeni yapı bloklarının inşa edilmesi öngörülmekteydi (Anonim, 1957:65) Bu alan için geliştirilmiş bulunan kentsel tasarım projesinde avlulu modern bloklar olarak düşünülmüş olan bu yapılar, yolun iki yanını ve Eminönü Meydanı çevresini sınırlandırmakta ve bu açık mekânları tanımlamaktaydı (Resim 21). Bu yönüyle bu kentsel tasarım projesi dış mekânları yapılarla sınırlandırarak açık mekânların ölçeğini denetim altında tutulmasının gerekli görüldüğünü göstermektedir. Ancak bu proje gerçekleştirilememiş ve yıkım sonucu ortaya çıkan alan 1990'lara kadar otobüs duraklarınca işgal edilen düzenlenmemiş bir boşluk olarak kalmıştır (Resim 13). Son yapılan düzenleme ile bu boşluk taş kaplı bir büyük yaya meydanına dönüştürülmüştür. 1984-89 yılları arasındaki operasyonlar sırasında Eminönü-Unkapanı yolu ile Haliç arasında, Yemiş İskelesi'nin arkasındaki dokunun da ortadan kaldırılmasıyla bu büyük meydanın kuzeybatısında hiçbir sınırlayıcı bulunmamakta, mekân hiçbir tanımlayıcı cepheyle sınırlanamamaktadır (Resim 17d). Buna karşılık, bu mekânın güneybatı çeperi tarihî kent dokusunu sonlandıran yapı cepheleri ile göreli olarak daha iyi tanımlanmaktadır. Mısır Çarşısı ve Yeni Cami ise, bu boşluk içerisinde yükselen kütlelerdir. Bu yeni meydanın büyüklüğünün Yeni Cami kütlesinin anıtsallığı ile dengelendiği savunulabilirse doku içerisinde bu büyüklükte bir boşluk tarihî kent mekânına tümüyle yabancıdır. Güneybatıdaki yapı cephelerinin yataylığı ise açık alanın yatayda uzanan büyüklüğünü dengeleyememekte, yarattığı yönlendirici etkiyle (*directional effect*) boşluğun bu yöndeki uzunluk etkisini artırmakta ve perspektifi derinleştirmektedir (Resim 22). Bu boşluğun boyutları insan ölçeğinin çok üzerindedir. Eminönü'nde kentsel dokuya boşluklar hâkim olmuş, çeperleri sınırlanmış kapalı meydanların ve sokak örüntüsünün yerini, tek dengeleyici öğenin Yeni Cami'nin anıtsal kütlesi olduğu, alabildiğine uzanan, sınırları belirsiz açık alanlar almıştır (Resim 23). Bu durum kentsel tasarım kuramlarında bir kentsel alanın "başarılı kentsel mekân" olabilmesi için gerektiği savunulan ölçütlerle çelişmektedir. Sirkeci-Unkapanı yolunun bir otoyola dönüşmesiyle, bu yol görsel olarak olmasa da, yayalar için fiziksel olarak aşılması mümkün olmayan fiziksel bir sınır haline gelmiştir. Gerek Yeni Cami'nin kuzeydoğusunda gerekse kuzeybatısında meydanı sınırlandıran, denizle ilişkisini kesen bir bariyer oluşturmaktadır (Resim 24 ve 25).

19

20

21

19. 1930'ların sonunda Lütfi Kırdar dönemi Henri Prost operasyonları ve Yeni Cami cephesinin meydana çıkarılması.
20. Henri Prost'un Eminönü Meydanı ve çevresi düzenlemesi, Rüstem Paşa Camii'nden Süleymaniye'ye açılması önerilen yol ve perspektif aksı.
21. 1955'te genişletilerek açılan Eminönü-Unkapanı yolu çevresi için yapılmış kentsel tasarım projesi maketinde yolun iki tarafında önerilen yapı kütleleri (Anonim, 1957:65).

22

23

24

25

22. Yeni Cami'nin kuzeybatısındaki meydan ve Rüstem Paşa Camii.[2]
23. Eminönü'nde yeni meydan ve Yeni Cami.
24. Yeni Eminönü Meydanı'na teğet geçerek meydanı fiziksel olarak sınırlandıran Eminönü-Unkapanı yolu.
25. Yeni Cami'den Galata Köprüsü kavşağı ve tramvay hattı.

Yer Kaplaması ve Kent Mobilyaları

Bugünkü durumu belirleyen son düzenlemeyle Eminönü Meydanı'nın bütünü taş (granit) ile kaplanmıştır. Koyu ve açık renkli kaplamanın kullanımıyla elde edilen ızgara örüntü meydanın bütününü kaplamaktadır (Resim 26). Ancak özellikle Yeni Cami'nin kuzeybatısındaki büyük açık alanın tümüyle taş kaplanmış olması güneş altında parlama yapmakta ve yaya olarak aşılması zor, kat edilmesi gereken ancak yürümesi keyifli olmayan bir boşluk etkisi yapmaktadır.

Açık alanların düzenlemesinde, Yeni Cami'nin çevresinde ve Mısır Çarşısı'nın batısında küçük yükseklik farklarıyla ve alçak duvarlarla yaratılmış olan alt mekânlar, oturma köşeleri ve yaya trafiği ile servis yollarını birbirinden ayıran kaldırım detayları vb. düzenlemenin nitelikli bir tasarım ve uygulama ürünü olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde hem kuzeydoğuda meydanı tramvay duraklarına ve rıhtıma, hem de Mısır Çarşısı'nın kuzeyinden Galata Köprüsü'nün batısındaki rıhtıma ulaştıran alt geçitlerin girişleri meydanın bütünlüğünü bozmayan iki noktada yerleştirilmiştir. Meydanların ağaçlandırılmasında ise çınar ağaçlarının kullanılması anlamlı olmakla birlikte, özellikle Yeni Cami'nin kuzeybatısındaki büyük boşluğun ağaçlandırılmayıp yalnızca Mısır Çarşısı'nın yan cephesine paralel bir ağaç sırasıyla yetinilmiş, bu alan gölgesiz sert bir boşluk olarak bırakılmıştır. Kent mobilyası olarak kullanılan oturma elemanları, telefon kulübeleri ve büfelerin yerleştirilme biçimlerinde de kimi sorunlar göze çarpmaktadır. Mısır Çarşısı'nın batısında ağaçların altına yerleştirilmiş olan bankların meydan yönüne değil de Mısır Çarşısı'nın yan cephesindeki dükkânlara doğru bakması, alanın gündelik kullanımında etkinlik ve devinimin meydan yönünde değil, dükkânların önünde olduğunu işaret etmektedir (Resim 27). Öte yandan, telefon kulübeleri ve gazete büfesinin yerleştirildiği yer, Yeni Cami'nin önünden Rüstem Paşa Camii'ne ve Süleymaniye'ye doğru açılmış olan perspektifin önünde görsel bir engel oluşturmaktadır (Resim 28). Henri Prost'un Eminönü düzenlemesini yaparken keşfederek önemsediği bu perspektif, bugünkü meydanın tasarımcıları tarafından önemsenmemiş görünmektedir. Yeni Cami'nin iki yanındaki her iki meydanın da tam merkezine, Belediye tarafından birer zabıta kulübesi, özellikle kuzeybatıdaki meydanda derme çatma çayhane-büfe türü yapılar yerleştirilmiştir. Bu kulübeler açık mekânı tam ortasından bölen bir görsel bariyer oluşturmakta ve

26

meydanın tasarımıyla tümüyle çelişmektedir (Resim 29).

Eminönü ve çevresinde mekânsal nitelik sorunu olan bir diğer açık mekân Yeni Cami'nin güneybatısında, Mısır Çarşısı ve Hatice Turhan Sultan Türbesi arasında kalan dış avludur. Yeni Cami'nin harimini oluşturmaya devam eden bu alanın tümüyle Belediye'nin sorumluluğunda olmaması, mekânın düzenlenme biçimindeki farklılığın nedeni olabilir. Külliye'nin çevresindeki meydanların özenle düzenlenmiş olmasına karşılık, bu mekân, alanı paylaşarak kiralayan çayhaneler tarafından işgal edilmiş; bakımsız bir şekilde kendi haline bırakılmış bir arka mekâna dönüşmüştür. 19. yüzyılın ilk yarısında Batılı seyyahlar tarafından yapılan gravürlerde bu mekân ulu ağaçların bulunduğu bir bahçe olarak resmedilmiştir. Yeni Cami'nin kapısı önünde geçici örtüler altında pazar türü bir etkinliğin olduğu, bu gravürlerden izlenmektedir (Resim 30).

1940'larda bu alanı işgal etmiş bulunan baraka türü dükkânlardan temizlenerek bir parka dönüştürüldüğü bilinmektedir. Lütfi Kırdar döneminde bu alan park olarak düzenlenirken bu dükkânların bulunduğu bölümünün istimlâk edildiği bilgisi bulunmaktadır. Ancak o dönemden bugüne bu dış avlu yeniden derme çatma barakalar ve örtülerle kaplanmış durumdadır. Çiçekçiler ve kuşçular bu mekânın anlamıyla uyumlu eski kullanımlardır, fakat bugün alanı kaplamış olan çay bahçelerinin aynı derecede uyumlu oldukları söylenemez (Resim 31). Bu alanın mekânın tarihî değerine uygun olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Benzer bir durum Yeni Cami Külliyesi'nin güneydoğusunda Bankalar Caddesi girişindeki otopark karmaşasıdır ve bu alanın da daha iyi düzenlenmesi olanaklıdır.

Son Söz

Eminönü'nde 1950 sonrasında ve 1980'lerde gerçekleştirilen yıkım operasyonlarıyla yok edi-

27

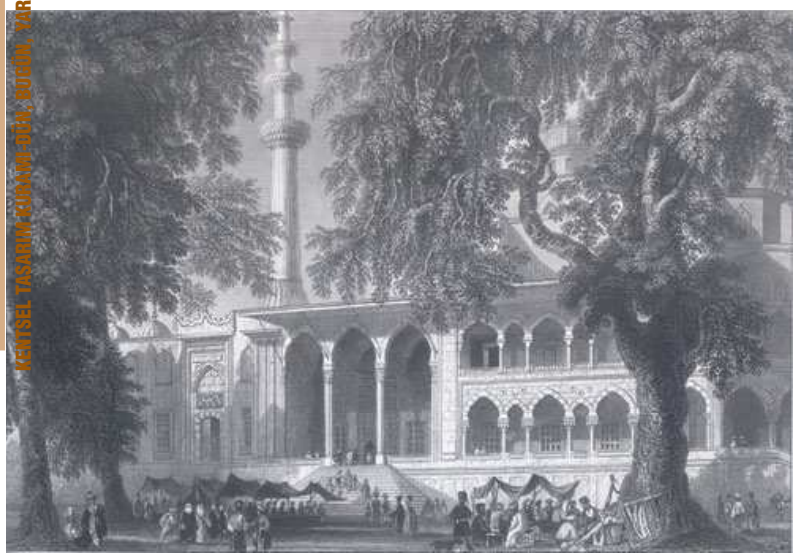

28

29

26. Yeni Eminönü Meydanı'nın güneybatıdaki yapı bloklarından görünüşü ve Galata Köprüsü. Meydanın taş kaplaması. (Fotoğraf: Tümay Çin Arıcan, 2004)
27. Yeni Eminönü Meydanı'na arkasını dönmüş, Mısır Çarşısı'na yönelmiş olan oturma elemanları.
28. Yeni Eminönü Meydanı üzerinde Rüstempaşa ve Süleymaniye perspektifine engel olacak bir biçimde yerleştirilmiş olan büfe ve telefon kulübeleri.
29. Yeni Cami'nin önünde meydanın ortasına sonradan oturtulmuş olan prefabrik Zabıta kulübesi. (Bu yapının bulunduğu yer yaklaşık eski surun ve yıkılmış olan yapı adalarının yeri olabilir.)

30

31

32

33

30. 19. yüzyıl başlarında Yeni Cami'nin güneybatısındaki bahçe. W. H. Bartlett'in gravürü. (Bartlett, W. H., Varall, J. C., Pardoe, J., 1835, *The Beauties of the Borporus*, London.)
31. Yeni Cami'nin güneybatısındaki bahçenin Mısır Çarşısı yönünde bugünkü durumu.
32. Cami önünde geçici bir etkinlik odağı: "Açıkhava Sanat Merkezi".
33. Mısır Çarşısı'nın kuzeybatı cephesinde Tahmis Sokağı üzerinde sıra dükkânlar. Yapının mekânsal kurgusundan ve dış mekânla ilişkisinden kaynaklanan alışveriş etkinliği, çeşitlilik ve canlılık.

len Balıkpazarı ve Zindankapı-Yemiş İskelesi arasındaki kent parçası İstanbul'un kuruluşundan itibaren limanın çok yoğun olarak kullanılmış olan bölgesidir ve tarih boyunca kimi kullanımlar sürekliliğini korumuştur. Balıkpazarı Kapısı Galata'ya yolcu ve yük taşıyan kayıkların burada toplanması dolayısıyla Bizans döneminde Peramatis Kapısı olarak adlandırılmaktaydı ve bu işlevini Osmanlı dönemi boyunca da sürdürmüştü. Bu alanda sokak örüntüsü de büyük olasılıkla benzer bir süreklilik göstermekteydi. Surlar başta olmak üzere alandaki kimi anıt yapılar da kent mekânının bu sürekliliğini sağlayan belli başlı öğeleri oluşturmaktaydı. Bu alanda her biri farklı malların yüklenmesine ayrılmış -Tütün Gümrüğü, Hasırcılar, Limon, Yemiş- iskelelerine açılan sokaklar liman ve kent arasında sürekli bir akışı sağlamaktaydılar. Yıkım öncesi dönemi bilenlerin anılarında canlı bir yer etmiş olan Balıkpazarı'nda balıkhane ve balıkçılar ve çok çeşitli dükkânlar yanında meyhaneler ve börekçiler Eminönü Meydanı'na açılan bu mahallenin gündelik yaşamının canlılığına kuşkusuz katkıda bulunuyorlardı. 1950 ve 1980 sonrası yıkımlarla, Balıkpazarı-Zindankapı-Yemiş İskelesi arasındaki tarihî kentsel dokuyla birlikte yukarıda anlatılan etkinlikler örüntüsü de tümüyle ortadan kalkmıştır. Ortaya çıkan boşluk içerisinde en belirgin etkinlik, ulaşım odakları -vapur iskeleleri ile tramvay durakları ve otobüs durakları- arasındaki yaya akışlarıdır. Bu akışlar Eminönü'nü bir etkinlik odağı olmaktan çok, bir geçiş alanı yapmaktadır. Bir kentsel alanı "özgün yer" yapan, onun fiziksel mekân nitelikleri ile birlikte etkinlikler örüntüsü ve tarih boyunca üst üste örülen tarihî değerler ve anlamlar bütünüdür. Eminönü'nde kentsel doku ve barındırdığı etkinlik örüntüsü ile birlikte alandaki tarihî değerlerle ilişkili anlamlar bütünü de yok olmuştur.

Bu yazıda Eminönü Meydanı ve çevresinde tarihî kent mekânı ve bugünkü kentsel çevre karşılaştırmalı olarak incelenmiş, dönüşüm sonucunda ortaya çıkan yeni kent mekânının kentsel biçim kuramları açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda ortaya çıkan en belirgin sonuç, tarihî kent dokusunun, yapı adalarının ve sokak örüntüsünün ortadan kalkarak yerini büyük bir boşluğa bıraktığıdır. Son elli yıl içerisinde Eminönü Meydanı ve çevresi fiziksel olarak tümüyle başkalaşmıştır.

Tarihî mekân üzerinde gerçekleşen bu *tabula rasa* sonucunda, boşluk içerisinde tek başına kalan Yeni Cami kütlesi ve cephesi ile açık me-

kân arasındaki üç boyutlu ilişkiler kökten değişmiştir. Alanın imgesine artık bir büyük boşluk içerisinde yükselen Yeni Cami ve diğer birkaç anıt yapının tarihte hiç olmadığı kadar hâkim olduğu söylenebilir. Açılan bu geniş boşluk İstanbul'un tarihî dokusunda olmayan yeni bir anıtsallık biçimi tanımlamaktadır.

Bu çalışma sonucunda, tarihsel olana benzer bir kentsel yapının bu alanda tarihselci üslûplarla yeniden inşa edilmesinin gerektiği sonucu çıkarılmamalıdır. Tarihsel olarak gerçek olan mekân örüntüsü artık yok olduğuna göre, bugün yenilikçi ve yaratıcı kent mekânı yorumlarının aranması gerekmektedir. Söz konusu olan tarihî kent mekânı olduğunda o mekânı "özgün yer" yapan niteliklerin araştırılması, o alanın tasarımında önem taşımaktadır.

F. Cânâ Bilsel, Doç. Dr.,ODTÜ Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi
Tümay Çin Arıcan, Şehir Plancısı ve Kentsel Tasarım Uzmanı, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı

Not:
1. Bu makale, Tümay Çin tarafından ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Kentsel Tasarım Programı'nda gerçekleştirilen yüksek lisans tez çalışmasının verilerine dayanılarak geliştirilmiştir (Çin, 2006). Kentsel tasarım kuramları ve analiz yöntemleri kullanılarak kent mekânlarının çözümlemesi üzerine ODTÜ'de Mimari Tasarım ve Kentsel Tasarım lisansüstü programlarında tez araştırmaları yürütülmektedir. Bunlar arasında İstanbul tarihî mekânı üzerinde bir diğer araştırma Pınar Gedikli tarafından İstanbul Haliç kıyısında Tersane-i Âmire alanı üzerinde bir tarihî mekân çözümlemesi ve korunması gereken mekânsal ve yapısal değerleri saptamaya yönelik bir kentsel tasarım çalışmasıdır (Gedikli, 2002). Her iki araştırma da Doç. Dr. Cânâ Bilsel yönetiminde gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça:

• Akpınar, İ. (2003) "İstanbul'u (yeniden) inşa etmek: 1937 Henri Prost planı", *2000'den Kesitler II: Cumhuriyet'in Mekânları, Zamanları, İnsanları, Doktora Araştırmaları Sempozyumu*, ODTÜ, Ankara
• Anonim (1943) *Güzelleşen İstanbul*, hazırlayanlar: A. Daver, M. Resmer, S. Günay, İstanbul Belediyesi Matbaası, İstanbul.
• Anonim (1957) *İstanbul'un Kitabı*, İstanbul Belediyesi ve İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul.
• Anonim (2001) *Jacques Pervititch Haritalarında İstanbul*, Tarih Vakfi-Axa Oyak, İstanbul.
• Ayverdi, E. H. (1978) *19. Yüzyılda İstanbul Haritası*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
• Bilsel, G., Bilsel, A., Bilsel C. (1999) "Kuramsal Yaklaşımlardan Kentsel Mekân Tasarımına", Prof. Dr. Mehmet Çubuk (der.), *Kentsel Tasarım Bir Tasarımlar Bütünü – Urban Design as Total Design, 1. Ulusal Kentsel Tasarım Kongresi*, MSÜ, İstanbul, s.58-70.
• Bilsel, C. (2007) "Remodelling the Imperial Capital in the Early Republican Era: the Representation of History in Henri Prost's Planning of Istanbul", J. Osmond, A. Cimdina (ed.), *Power and Culture: Identity, Ideology, Representation*, Edizioni Plus, Pisa University Press, Pisa, s.95-115.
• Çelik, Z. (1998) *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, Çev.: S. Deringil, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.
• Curran, R. J. (1983) *Architecture and the Urban Experience*, Van Rostrand Reinhold Company, New York.
• Çin, T. (2006) *Transformation of a Public Space in İstanbul: The Eminönü Square*, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı, Ankara.
• Ergin, O. N. (1938) *İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul
• Erkal, N. (2001) *Haliç Extra-Mural Zone: A Spatio-Temporal Framework for Understanding the Architecture of the İstanbul City Frontier*, yayımlanmamış doktora tezi, ODTÜ Mimarlık Bölümü, Ankara.
• Evren, B. (1994) *Galata Köprüleri Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
• Gedikli, Pınar (2002) *The Transformation of Urban Waterfronts in İstanbul and Evaluation of the Golden Horn Arsenals"*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ, Ankara.
• Kayra, C. (1990) *Eski İstanbul'un Eski Haritaları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları sayı: 1, İstanbul.
• Kuban, D. (1993) "Menderes ve İstanbul", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s.389-392.
• Kuban, D. (1996) *Istanbul: An Urban History*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
• Montgomery, J. (1998) "Making a City: Urbanity, Vitality and Urban Design", *Journal of Urban Design*, Cilt: 3, Sayı: 1, s.93-116.
• Oktay, D. (2001) "Kentsel tasarımın kuramsal çerçevesine güncel bir bakış: Kentlerimiz, yaşam kalitesi ve sürdürülebilirlik", *Mimarlık*, Sayı: 302, s. 45-49.
• Prost, H., Les *Transformations d'Istanbul,* cilt VII, yayımlanmamış plan notları.
• Rowe, C., Koetter, F. (1995) *Collage City*, MIT Press, Cambridge Massachussets ve Londra (sekizinci baskı; ilk baskı: 1978).
• Şehsuvaroğlu, H. (1999) *İstanbul'dan sesler ve renkler*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, İstanbul.
• Trancik, R. (1986) *Finding the Lost Space, Theories of Urban Design*, Van Rostrand Reinhold Company, New York.

Metamorphosis of Eminönü Square and its Surrounding:
An Analytical Study Based on Urban Design Theories and Morphological Methods

Situated at the entrance of the historic port of İstanbul, Eminönü has always been a gate to the city centre. The New Valide Mosque constructed in the 17th century, accentuated symbolically this quality of the locus. The place has been subjected to successive transformations since then, a process which accelerated since mid-20th century. The article studies the changing spatial and formal qualities of Eminönü Square and its surroundings, depending upon a series of historic and current maps. It is focused on the two and three dimensional analysis of urban form. The 'figure-ground' and 'linkage' analyses reveal the changing patterns of built areas and open spaces through time. The transformation from an urban fabric where solids are pre-dominant to an urban environment made of an extensive void, is the striking finding of this analysis. Successive operations that demolished entire districts along the Golden Horn resulted in the loss of a tight network of streets and building blocks. Three dimensional analysis of form and space organization complements the first group of morphological studies and makes clear the three dimensional relations of the masses and open spaces as well as the space defining surfaces. The relation of the pyramidal form of the Valide Mosque and the scale of open spaces around it drastically changed with the operations. The mosque which once stood in the middle of a tightly woven urban fabric of solids and voids has finally become a monument in the middle of a vast urban void, a new type of relationship which radically contradicts with the structure of the historic city. The fine grain structure of the historic built environment and the complex network of streets have been replaced by a simple vacuum.